

УДК: 159.95

© Сергієнко Н.П., Щербак М.Г., 2012 р.

Н.П. Сергієнко., М.Г. Щербак
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИБОРІ ПРОФЕСІЇ

У статті розглянуто особливості формування професійної спрямованості особистості, проаналізовані думки різних вчених щодо даної проблеми, розглянуто особливості вибору професії молодими людьми та фактори, які впливають на її вибір.

Ключові слова: спрямованість, формування професійної спрямованості, вибір професії.

Н.П. Сергиенко, М.Г. Щербак **ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПРИ ВЫБОРЕ ПРОФЕССИИ**

В статье рассматриваются особенности формирования профессиональной направленности личности, проанализированы точки зрения разных ученых по данной проблеме, рассматриваются особенности выбора профессии молодыми людьми и факторы, которые влияют на ее выбор.

Ключевые слова: направленность, формирование профессиональной направленности, выбор профессии.

N.P. Sergyenko, M.G. Scherbak **FEATURES OF THE PROFESSIONAL ORIENTATION OF THE PERSONALITY IN CHOOSING A PROFESSION**

The present article illustrates particularities of personal professional orientation formation; analyses different scientific approaches to this problem; studies the character of adolescents' choice of profession and factors that might affect their choice.

Key words: orientation, professional orientation formation, choice of profession.

Актуальність проблеми. У сучасній психології у зв'язку із проблемою формування особистості в нових умовах, її моральних якостей, гармонійним їхнім розвитком велике значення має теоретичне обґрунтування й експериментальне вивчення спрямованості особистості.

Спрямованість особистості має багатовекторну й багаторівневу будова й проявляється не стільки у виборі людиною діяльності, скільки у всій виборчій сфері упередженості психіки.

Аналіз робіт з даної проблеми дозволяє виділити деякі точки зору різних шкіл і напрямків: теорію установки (Д.М. Узнадзе), відносин особистості

(Б.Ф. Ломов), теорію значимості (М.Ф. Добринін), потреб і мотивів (С.Л.Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Л.І. Божевич і ін.).

У сучасному суспільстві актуально й гостро встає проблема у виборі професії. Вибір професії – це не одномоментний акт, а процес, що складається з ряду етапів, тривалість якого залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії. Він ускладнюється тим, що в цей час налічується більше 40 тисяч професій, при цьому приблизно 500 з них щорічно зникають і майже стільки ж з'являється нових. У світі існує величезна кількість професій, вони охоплюють різні сфери людської діяльності, постійно змінюються разом з розвитком суспільства, науки й техніки, але при цьому багато професій зберігають свої головні ознаки й супроводжують людство протягом сторіч. Правильний вибір професійного майбутнього для юнака або дівчини є основою самоствердження в суспільстві, одним з головних рішень у житті. Вибір професії ускладнюється ще й тим, що профорієнтація в сучасних умовах усе ще не досягає своїх головних цілей – формування в учнів професійного самовизначення, що відповідає індивідуальним особливостям кожної особистості й запитам суспільства в кадрах, його вимогам до сучасного трудівника.

Вибір професії – один з найважливіших моментів, які робить людина у своєму життєвому й професійному самовизначенні. Допомогти зробити професійний вибір у відповідності зі здатностями, інтересами, схильностями й у той же час потребами ринку праці покликана професійна орієнтація. Найважливіше завдання профорієнтації – сприяти своєчасному й усвідомленому вибору професії, навчального закладу, інших форм професійної підготовки.

Вибір професії є визначальним етапом професійного самовизначення особистості. Проблема професійного самовизначення особистості ставиться до числа активно розроблювальних психолого-педагогічних проблем (Е.А. Клімов, М.С. Пряжников, Т.В. Кудрявцев, Є.М. Борисова, І.М. Кондаків, А.В. Сухарев, Г.С. Пригін, О.К. Осницький і ін.). Це пов'язане з тим, що проблема професійного самовизначення носить фундаментальний характер, тому що вона торкається загальної проблеми життєвого становлення особистості [2].

Метою дослідження є: вивчення професійної спрямованості студентів при виборі професії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спрямованість визначає життєву позицію людини, становить найважливішу сторону особистості, визначає її соціальну й моральну цінність.

Спрямованість, за твердженням Б.А. Сосновського, є «стрижневою психологічною особливістю, оскільки структурує всі інші властивості й прояви, детермінує їхній зміст, систему відносин людини з миром. Спрямованість характеризує не діяльність, не одиничні акти поведження, а суб'єкта з боку його різноманітних устремлінь».

У структурі й проявах спрямованості суб'єкта може бути виділено кілька рівнів, свого роду психологічних класів:

- ієрархизована й динамічна система потреб, мотивів, зв'язків між ними, які аж ніяк не лінійні, а є своєрідною індивідуальною особливістю людини;
- багаточислені супідрядні системи цілей і завдань суб'єкта, задані як відносно стійкими потребова-мотиваційними утвореннями, так і поточними, мінливими умовами життя;
- відповідна двом попередня ієрархія діяльності суб'єкта, вибір, реалізація й розвиток якої оформляє систему вчинків, стиль поведження, етапи життєдіяльності;
- широка система суб'єктивних і суб'єктних проявів психіки, куди входить психологічна структура діяльності, поведження, свідомості, самосвідомості, характеру, змісту.

Незважаючи на різні підходи до проблеми структури особистості, що переважна більшість психологів вважають мотиваційно-потребову сферу системо складовою ознакою інтеграції особистості. Мотиваційна система є складним психічним утворенням, що складається з безлічі мотивів. Останні розрізняються по змісту, змісту й значенню, рівню довільності й стійкості. Серед стійких мотивів особливо важливими є ті, які завдяки своїй смислоскладової силі постійно детермінують і підкоряють менш значимі. Стійко домінуючі мотиви,

будучи ядром мотиваційної системи, визначають одну з найбільш істотних характеристик особистості, її спрямованість. Спрямованість впливає на всі сторони життєдіяльності особистості.

Одні дослідники розуміють під спрямованістю ієрархію мотивів (Л.І. Божович, В.Є. Чудновський), інші ототожнюють із системою потреб (Б.І.Додонов, П.І. Рейнвальд). Деякі автори відносять спрямованість до основних властивостей особистості, представляють її як компонент характеру (Б.Г. Ананьєв, М.Д. Левітов), зв'язують із інтересами, переконаннями, світоглядом (Л.Ф.Желєзняк, К.К. Платонов).

Ряд авторів розуміє під спрямованістю деяку психічну властивість, що у загальному виді задається як виборче відношення людини до дійсності, що впливає на його життя й творчість, компонентами якого є ідеали, потреби, інтереси (О.Г. Ковальов, М.Д. Левітов). Дослідники, вивчаючи спрямованість, переважно розглядають мотив як спонукальну силу поведінки й діяльності людини, а експерименти будують за принципом підтвердження або заперечення позитивного значення певного мотиву.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, поглядів, переконань, потреб, що орієнтують людину на певну поведінку й діяльність, досягнення щодо складних життєвих цілей [3].

Спрямованість завжди соціально обумовлена й формується в онтогенезі в процесі навчання й виховання, виступає як властивість особистості, що проявляється у світоглядній, професійній спрямованості, у діяльності, пов'язаній з особистим захопленням, заняттям чим - не будь у вільний від основної діяльності година (наприклад, образотворчою творчістю, фізичними вправами, риболовлю, спортом і ін.).

Звертання до вивчення спрямованості у вітчизняній психології не випадково й має принципово важливе значення для перспективи вивчення особистості. Дослідження спрямованості як провідної характеристики особистості, що володіє спонукальною силою, завдяки якій здійснюється виборче поведінка людини,

фактично означало спробу реалізації нового підходу до вивчення людини в психологічній науці.

Аналіз вітчизняної й зарубіжної літератури показує, що всі мотиви можна розділити на три групи:

1) мотиви егоїстичні – пов'язані з особистим благополуччям, успіхом, престижем, задоволеннями, владою;

2) мотиви суспільні – альтруїстичні, колективістичні, гуманістичні, пов'язані з турботою про інших людей, з любов'ю до них;

3) мотиви, що йдуть безпосередньо від інтересу до дійсності, світорозуміння, творчість, діяльність, праця, мотивовані самою потребою в пізнанні, діяльності, творчості, а не іншими якими - або потребами.

Виділяють три основних види спрямованості особистості: особиста, колективістична й ділова. Особиста спрямованість – створюється перевагою мотивів власного благополуччя, прагненням до особистої першості, престижу. Така людина найчастіше буває, зайнята самим собою, своїми почуттями й переживаннями й мало реагує, на потребі навколишніх його людей: ігнорує інтереси співробітників. У роботі бачить, насамперед, можливість задовольнити свої домагання поза залежністю від інтересів інших співробітників. Спрямованість на взаємні дії – має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати гарні відносини з товаришами по роботі, навчанню. Така людина виявляє цікавість до спільної діяльності, хоча може й не сприяти успішному виконанню завдання, нерідко його дії навіть ускладнюють виконання групового завдання і його фактична допомога може бути мінімальною. Ділова спрямованість – відбиває переваги мотивів породжуваних самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками й уміннями. Звичайно така людина прагне до співробітництва й намагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається довести крапку зору, що вважає корисної для виконання поставленого завдання.

Установлено що особи зі особистісною спрямованістю мають такі риси характеру[3]:

- більше зайняті собою й своїми почуттями, проблемами;
- роблять необґрунтовані й поспішні висновки й припущення про інших людей, також поводяться в дискусіях;
- намагаються нав'язати свою волю групі;
- навколишні в їхній присутності не відчувають себе вільно.

Люди зі спрямованістю на взаємні дії:

- уникають прямого рішення проблеми;
- уступають тиску групи;
- не висловлюють оригінальних ідей;
- не приймають на собі керівництво, коли мова йде про вибір завдань.

Люди з діловою спрямованістю:

- допомагають окремим членам групи виражати свої думки;
- підтримують групу, щоб вона досягла поставленої мети;
- легко й доступно викладають свої думки й міркування;
- беруть у свої руки керівництво, коли мова йде про вибір завдання;
- не ухиляються від безпосереднього рішення проблеми.

Розглядаючи питання про місце спрямованості особистості в структурі особистості, необхідно відзначити концепцію динамічної структури особистості, запропоновану К.К. Платоновим, що визначає спрямованість як «вищий рівень особистості, її першу підструктуру».

Одним з перших дослідників, що дали визначення спрямованості, був С.Л. Рубінштейн. Змістовним до визначення спрямованості є підхід В.М. Мясіщева, що у поняття спрямованості особистості включає ціль, мотиви, інтереси, ідеали, переконання й розглядає спрямованість як стійку домінуючу систему мотивів, що визначає вибірковість відносин, активність людини, зміст його життя.

Л.І. Божович дає висновок, що формування особистості ґрунтується на розвитку мотиваційної сфери, що представляє собою єдину динамічну систему,

всі елементи якої взаємозалежні й взаємодіють. Різні спонукання постійно складаються й накладаються, відтискуючи або підсилюючи один одного. У підсумку цих процесів виробляється результуюча стратегія поведження. У ній відбивається головна характеристика особистості - її спрямованість, що визначається сукупністю стійких і домінуючих мотивів.

Б.І. Додонов, критикуючи визначення спрямованості вище названої школи, що зв'язує спрямованість із домінуванням одних мотивів над іншими, з їхньою стійкою ієрархією, дає своє визначення спрямованості особистості. Він вважає, що мотиви – це лише «форми прояву все тих же потреб, інтересів», тобто вони утворюють спрямованість за допомогою зв'язку її компонентів, а не їхніх сутнісних характеристик. Б.І. Додонов називає спрямованістю деякі особливості переживань людини в їхньому взаємному зв'язку, характер його емоційного настрою. Він намагається знайти єдину характеристику спрямованості як специфічного особистісного утворення, що представляє структуру «потреб певного роду». Автор відзначає незадоволеність трактуванням спрямованості як ієрархії мотивів і намагається обґрунтувати діалектичний підхід до розуміння потреб. Б.І. Додонов справедливо вказує на важливість характеристики емоційних станів людини при вивченні спрямованості.

Питання про спрямованість особистості як характеристики тенденцій, її поведження цікавить не тільки педагогів, але представників соціальної психології, особливо тих, хто вивчає малі групи.

Досліджуючи психологічні проблеми мотивації поведження людини, П.М. Якобсон під спрямованістю має на увазі таке складне утворення в особистості, що повинне окреслити особливості тенденцій поведження й дій людини, що визначають у соціальному плані його вигляд по істотних лініях: його відношення до інших людей, до себе, до свого майбутнього. Можна сказати, що спрямованість особистості проявляється:

- 1) в особливостях інтересів особистості;
- 2) в особливостях цілей, які людина перед собою ставить;
- 3) не тільки в інтересах, але й пристрастях і потребах людини;

4) в установках особистості, у відношенні її до істотних явищ соціального й особистого життя.

П.М. Якобсон говорить про тимчасову спрямованість особистості (наприклад: сильна закоханість, тому що цим людина підкоряє свій розпорядок життя, свої життєві плани).

Спрямованість особистості позначається в різноманітних мотивах поведінки людини, однак, вона може бути виражена в групі конфліктуючих мотивів. Проявляються ці мотиви найбільше чітко в досить гострій і значимій ситуації, коли обставини виступають у яскраво «оголеному» виді. Тоді спрямованість особистості, її інтереси, устремління, моральні установки, принципи дійсно виявляються в найбільше яскраво виражених мотивах. У гострій ситуації певні мотиви стають домінуючими.

По справедливому визначенню П.М. Якобсона поняття спрямованості особистості «представляється досить істотним, оскільки воно має пряме відношення до проблем виховання в широкому змісті слова».

У світі існує величезна кількість професій, вони охоплюють різні сфери людської діяльності, постійно змінюються разом з розвитком суспільства, науки й техніки, але при цьому багато професій зберігають свої головні ознаки й супроводжують людство протягом сторіч. Правильний вибір професійного майбутнього для юнака або дівчини є основою самоствердження в суспільстві, одним з головних рішень у житті.

Визначення професії містить у собі насамперед:

- ким бути;
- до якої соціальної групи належати;
- який стиль життя вибрати;
- які цілі визначити для себе в майбутньому.

Ставши доросліше, ми розуміємо важливість різних професій і те, що чим більше популярна професія серед людей, тим більше зусиль треба прикласти, щоб її досягти. Важким для кожної людини виявляється правильне усвідомлення

власних інтересів і можливостей, тобто того, що на суб'єктивному рівні чітко пов'язане з позитивними переживаннями, досить яскраво позитивно пофарбовано.

Для правильного, адекватного вибору професії юнакові або дівчині доводиться проробити більшу внутрішню роботу:

- необхідно проаналізувати свої ресурси (інтереси, здатності, особливості особистості);
- довідатися й прийняти вимоги до обраної професії;
- усвідомити потенційні невідповідності особистісних особливостей і особливостей професій і оцінити можливість або неможливість корекції цих невідповідностей.

Незважаючи на важливість наявності при виборі професії індивідуальних здатностей, у реальності велике значення мають і інші фактори й умови. Наприклад, дуже важливими виявляються відповіді на питання: "Хто повинен зробити останній і вирішальний вибір?" і "Хто несе відповідальність, якщо вибір зроблений невірно?". Безсумнівно, основна відповідальність лягає на того, хто вибирає професію. Щоб не зробити помилку, поклавшись повністю на думку навколишніх, молоді люди повинні самі виявити високу активність у придбанні інформації про свою майбутню професію. Якщо не бути допитливим і цілеспрямованим у світі професій, то неправильний крок неминучий. Тільки висока активність і справжня зацікавленість своєю долею забезпечать правильний вибір.

Розв'язання проблеми вибору професії можливо тільки при її комплексному розгляді. У житті людина не раз зіштовхується з тим, що її радять вибрати професію, до якої не лежить душа, або відговорюють від того, до чого вона так прагне. З іншого боку, неправильно обрана професія, нехай навіть і дуже престижна, не приносить людині щастя, не дає можливості реалізувати себе. У його житті нерідко виникають внутрішні сумніви, переживання через нереалізовані здатності.

Процес формування професійної спрямованості можна представити у вигляді моделі, розробленої А.А. Ростуновим, на прикладі студентів вузів, де мотивоскладуючим компонентом виступають перспективи [4].

Як вказано в цій моделі, потреби, захоплення й інтереси студента виникають на основі усвідомлення перспектив і адекватної оцінки ступеня неузгодженості вимог перспектив з наявними схильностями, знаннями й уміннями. На основі загальнозначущих перспектив формується світогляд, погляди, переконання й ідеали, система цілей і установок, наміру. Перспективи виступають у цьому випадку як окрема мета студента.

Формування й підтримка стійкої спрямованості особистості студента представляє собою безперервний процес узгодження вимог перспективи за допомогою діяльності, за допомогою зворотного зв'язка. Формування мотивів, як справедливо відзначає В.І. Ковальов, дорівнює, як і системи цілей і намірів, іде разом з формуванням потреб. Потреба й інші компоненти (інтереси, потяги, цілі, наміри) стають стійкіше за рахунок більше глибокого пізнання перспективи й трансформацією виниклої потреби людини в конкретні мотиви.

Зміна суспільної значимості перспективи, усвідомлення її й адекватна оцінка ступеня неузгодженості вимог цієї перспективи з наявними знаннями й уміннями приводить до появи нових потреб і інтересів, системи цілей і установок, до необхідності вдосконалювання поглядів, переконань і світогляду. Ці зміни як би спонукають до активної діяльності, що компенсує виниклу неузгодженість. Якщо ж індивід у процесі діяльності не буде бачити перспективи або суспільно значима для нього як особистості інтересу не представляє, спрямованість не буде розвиватися, як би заморожена, оскільки відсутня активна діяльність по досягненню суспільно значимої перспективи.

У процесі розвитку професійної спрямованості студент проходить ряд етапів. Перший етап. Студент зовні вирішує освоїти конкретну професію, маючи емоційний настрой, епізодичний, ситуативний інтерес, предметну установку, деякі трудові звички, однак у нього немає самостійності, і не проявляється ініціатива.

Другий етап. Студент має фіксовану установку на професію й більше стійкі інтереси; у нього проявляються схильності, однак більше його цікавлять практичні сторони навчального матеріалу; мета, що сформувалася, дає загальний напрямок учбово-виробничої діяльності, у нього проявляється почуття впевненості в собі, самостійність; формується почуття відповідальності.

Третій етап. Студент має тверду установку на професію, стійкий інтерес і схильність до неї; проявляє особливу захопленість, як до практичного, так і до теоретичної сторони навчального матеріалу; іде самоствердження особистості через професійну працю.

Четвертий етап. Жагуче захоплення своєю професією:

- людина й справа зливається в єдине ціле;
- спрямованість формується при наявності більших здатностей до вибраної професії, яскраво виражених схильностей і покликанні;
- відзначається висока професійна майстерність і наявність професійного ідеалу;
- при твердих переконаннях в особистій і суспільній значимості своєї професії.

Висновки. Вибір професії – це не одномірний акт, а процес, що складається з ряду етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії.

У психологічній літературі немає єдиного погляду на те, як формується вибір професії, і які фактори впливають на цей процес. По цьому питанню існує ряд точок зору, у захист кожної з яких приводяться переконливі аргументи. Безсумнівно, це пояснюється складністю процесу професійного самовизначення й двобічністю самої ситуації вибору професії.

Список літератури

1. Климов Е.А. Как выбирать профессию. – М.: Прогресс, 1984. – 284 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Росту-на-Дону, Феникс, 1996. – 352 с.

3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
4. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.